

Migracje ludności białoruskojęzycznej na pograniczu białorusko-łotewskim

Migration of the Belarusian-speaking population on the Belarusian-Latvian borderland

Streszczenie: w artykule omówione zostały procesy migracyjne, odbywające się na szeroko rozumianym pograniczu białorusko-łotewskim, poczynając od czasów najdawniejszych po współczesność. Najdawniejsze związki bałtycko-słowiańskie sięgają ok. 3000 lat wstecz, kiedy to plemiona bałtyckie zamieszkiwały prawie cały obszar współczesnej Białorusi, o czym świadczą m.in. hydronimy. Granica zasięgu osadnictwa wschodniosłowiańskiego zmieniała się na przestrzeni wieków. W przypadku Białorusinów zamieszkujących na Łotwie największe migracje miały miejsce w okresie od połowy XIX wieku do lat 80. XX wieku.

Słowa kluczowe: migracje ludności, Bałtowie, Słowianie, Białorusini na Łotwie, pogranicze białorusko-łotewskie

Summary: This article discusses the migration processes taking place in the broadly understood Belarusian-Latvian borderland, from the earliest times to the present day. The oldest Baltic-Slavic relations date back about 3000 years ago, when the Baltic tribes inhabited almost the entire area of modern Belarus, as evidenced i.e. by hydronyms. The boundary of the range of East Slavic settlement has changed over the centuries. In the case of Belarusians living in Latvia, the greatest migrations took place in the period from the mid-19th century to the 1980s.

Key words: migrations, Balts, Slavs, Belarusians in Latvia, Belarusian-Latvian borderland

Wprowadzenie

Związki etniczne bałtycko-słowiańskie sięgają zamierzchłych czasów, tj. około 3000 lat wstecz, kiedy Bałtowie zamieszkiwali prawie całe ziemie współczesnej Białorusi. Poczynając od czasów najdawniejszych, a kończąc na współczesności można wydzielić szereg okresów, tj. okres osadnictwa bałtyckiego na ziemiach białoruskich, pojawienie się plemion wschodniosłowiańskich na tym terytorium (okres średniowiecza), migracje na pograniczu białorusko-łotewskim w czasach funkcjonowania pierwszych organizmów państwowych (np. księstwa połockiego), a następnie w czasach Wielkiego Księstwa Litewskiego i I Rzeczypospolitej. Z punktu widzenia pojawienia się osadnictwa białoruskojęzycznego w granicach późniejszej Łotwy kluczowy był okres od poł. XIX wieku oraz czasy Łotewskiej SRR.

Doprecyzowania wymaga użycie kilku terminów, odnoszących się do etniczności czy narodowości. We współczesnym rozumieniu tego słowa, trudno jest mówić o narodowości białoruskiej w odniesieniu do okresu wcześniejszego niż wiek XIX. W przypadku ludności zamieszkującej południowo-wschodnią Łotwę użycie terminu

„Białorusini” również budzi pewne wątpliwości terminologiczne. Jak zwraca uwagę prof. Ēriks Jēkabsons z Rygi, nie można mówić o Białorusinach na Łotwie jako narodzie wcześniej niż od roku 1905, tj. kiedy pojawiła się białoruska inteligencja (Jēkabsons 2001: 105). Wcześniej, ze względu na aspekty wyznaniowe i tożsamościowe, trudno jest tę ludność jednoznacznie zaklasyfikować do narodowości białoruskiej. Kwestię utrudnia jeszcze jeden czynnik, mianowicie deklarowana przez ludność wiejską tożsamość narodowa zazwyczaj nie pokrywa się z językiem kontaktów codziennych (tzn. gwara białoruską). Wiele osób na co dzień posługuje się białoruszczyzną, deklarując jednocześnie pochodzenie polskie. Zagadnienie kształtowania się tożsamości narodowej i identyfikacji została szerzej opisana w dwóch artykułach autora (Jankowiak 2008a; Янковяк 2013).

Kwestia migracji ludności białoruskiej na ziemię łotewskie była już wcześniej poruszana w różnych publikacjach, zarówno badaczy łotewskich, jak i białoruskich oraz polskich (np. Apine 1995; Apine, Volkovs 1998; Riekstiņš 2005; Jankowiak 2008b, Пухляк 2010; Apine 2017; Grzybowski 2021 i in.). W znamienitej większości publikacje te odnoszą się do całego obszaru współczesnej Łotwy oraz do ludności miejskiej, tj. tworzącej i uczestniczącej w życiu społeczno-kulturalnym i narodowościowym.

W niniejszym artykule chciałbym się skupić przede wszystkim na szeroko rozumianej strefie pogranicznej białorusko-łotewskiej i migracji ludności przygranicznej, głównie pochodzenia wiejskiego. W przypadku ludności wiejskiej możemy bowiem mówić o osobach białoruskojęzycznych (gwara białoruska). Ludność miejska, poza wąskim gronem inteligencji i działaczy społeczno-kulturalnych, była i jest zazwyczaj rosyjskojęzyczna.

Od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej

Uchwycenie wszystkich procesów migracyjnych i dokładne ich opisanie w odniesieniu do okresu sprzed piśmiennictwa jest mocno ograniczone i opiera się przede wszystkim na badaniach archeologicznych i językoznawczych. Już w latach 60. XX wieku rosyjski archeolog Valentin Shedov, jako jeden z pierwszych, rozwinął koncepcję o substracie bałtyckim, na którym uformował się tak etnos białoruski, jak i gwary białoruskie. Teoria ta jest obecnie przyjmowana przez wielu badaczy – archeologów, historyków i lingwistów (Sahanowicz 2001: 32; Bednarczuk 2010: 43–45; Barszczewska 2018 i in.).

W okresie od wieku VIII p.n.e. do VIII w.n.e. ziemie białoruskie zamieszkiwały plemiona posługujące się dialektami bałtyckimi (por. Свяжынскі 1999). Zapewne byli to reprezentanci kultury dniewrowsko-dźwińskiej, zamieszkujący połocko-witebskie dorzecze Dźwiny i górny bieg Dniepru, przedstawiciele kultury ceramiki kreskowanej (obszar Białorusi środkowej, a także ziemie współczesnej Litwy i Łotwy). Spore wątpliwości budzi kultura miłogrodzka (zapewne obszar dorzecza Prypeci i środkowego Dniepru), uznawana przez jednych za słowiańską, przez innych za bałtycką. Z kolei kulturę zarubinięką, funkcjonującą na dawnych ziemiach kultury miłogrodzkiej, uważa się już za słowiańską [Sahanowicz 2001: 31].

Tak z kolei najdawniejszą historię tych ziem opisuje Leszek Bednarczuk:

Zróznicowanie arealne bałtyckiej hydronimii Białorusi przemawia za hipotezą, że tu właśnie pod wpływem warunków geograficznych zaczęły kształtować się

różnice między plemionami zachodniobałtyckimi (część południowo-zachodnia), wschodniobałtyckimi (pojezierze północne) a Bałtami nadnieprzańskimi (południowy wschód), najwcześniej zasymilowanymi przez Słowian.

Na pierwotne terytorium Bałtów wschodnich nawarstwili się słowiańscy Krywicze, Bałtów zachodnich – Dregowicze, a Bałtów dniefprzańskich – Radymicze. Tak więc podział na Białą i Czarną Ruś oraz dialekty północno-wschodnie i południowo-zachodnie zdaje się odzwierciedlać różnicę między plemionami wschodnio- a zachodnio-bałtyckimi. Kolejne etapy sławizacji można śledzić pośrednio poprzez stopniowe zagęszczanie się na północnym zachodzie elementów bałtyckich w onomastyce, słownictwie i kulturze ludowej Białorusi (Bednarczuk 2010: 46, 47).

Dla nas najważniejszym obszarem do dalszej analizy jest pogranicze białorusko-łotewskie. Jak pisze smoleński archeolog Evgenij Shmidt, na przełomie VII i VIII w.n.e. na obszarze smoleńskiego Poddnieprza oraz witebskiego Podźwinia przestaje istnieć tuszamlańska kultura archeologiczna i na jej miejscu pojawiają się nowe plemiona – przedstawiciele kultury smoleńsko-połockich długich kurhanów, których odnosi się już do Krywiczów. W tym okresie na ziemiach wschodniej Łotwy uformowało się plemię Łatgalów. Zarówno Krywicze jak i Łatgalowie ukształtowali się na dawnej ludności tego obszaru, tj. wcześniejszych kulturach tuszamlańskiej, bancarowskiej i innych, które funkcjonowały na tym obszarze (ШМИДТ 2006: 4).

Od momentu pojawienia się Słowian (zapewne w VI – VII w.) na ziemiach białoruskich następowała systematyczna sławizacja. Najpierw pojawili się oni na południu rzeki Prypeć, kiedy Bałtowie zamieszkiwali te ziemie już od dwóch tysięcy lat. Na północ od rzeki Prypeć ludność słowiańska zjawiała się najwcześniej w VIII w., a na północy i zachodzie Białorusi nie było ich aż do IX w. (Sahanowicz 2001: 33). Granica osadnictwa przemieszczała się systematycznie z każdym wiekiem na północny-zachód, a różni naukowcy starali się ustalić jej zasięg.

O obecności Bałtów na ziemiach północno-zachodniej Białorusi świadczy szereg faktów, jak np. wspólne elementy kultury materialnej, folklor, czy np. przedmioty (socha, duha, hołoble, jarzmo kulowe, przęślica łopatkowa i kijanka półwalcowa), a także wierzenia (por. kult kamienia i węża) (Bednarczuk 2010: 42, 43; Зинкявичюс 1996: 16, 17). Również historycy wskazują na kulturowe mieszanie się ludności słowiańskiej i bałtyckiej – przykładem czego jest szereg elementów bałtyckich wśród zabytków słowiańskich, czy łączenie cech obydwu grup w jednych i tych samych przedmiotach (Sahanowicz 2001: 33). Najczęściej w literaturze wskazuje się na systematyczny i naturalny proces asymilacji, a nie na militarne i krwawe podboje Bałtów. Jak zwraca uwagę Sahanowicz takiej teorii może jednak przeczyć to, że w wielu grodziskach bałtyckich z VII–VIII w. archeolodzy odnaleźli ślady pożarów, będących wynikiem konfliktów zbrojnych (Sahanowicz 2003: 33).

Granice zasięgu osadnictwa bałtyckiego na ziemiach białoruskich wyznaczano w różny sposób, jeden z nich to litewskie nazwy miejscowości z sufiksem na -iszki (por. Safarewicz 1956; Ochmański 1970). Zdaniem obydwu badaczy jest to południowa i wschodnia granica osadnictwa litewskiego, która w czasach przedhistorycznych biegła po linii Brasław – Narocz – Świr – wzdłuż Berezyny Dnieprowej (Berezynki) – brzegiem

Niemna do Hańczy. Pozostałości tego dawnego osadnictwa widać i na pograniczu białorusko-łotewskim, zarówno po stronie łotewskiej, jak i białoruskiej do dzisiaj istnieje szereg miejscowości, których nazwy utworzono za pomocą tego sufiksu. Z. Kurzowa uważała, że granica plemienna między Słowianami a wschodnimi Bałtami ustabilizowała się zapewne w wieku VII–VIII. Jej zdaniem biegła ona na wschód do miejscowości Ejszyszki i Traby, następnie na północny wschód w stronę Oszmiany i jeszcze bardziej na północ ku jezioru i miejscowości Świr, Widze, Brasław i dalej w stronę Dźwiny (Kurzowa 1993: 17). Litewski badacz, Zigmas Zinkevičius, wyznaczył granicę bałtycko-słowiańską w odniesieniu do VII w. (według linii przebiegającej przez dzisiejsze miasta Mińsk – Połock – Psków) i dla II poł. XII w. (linia: Grodno – Szczuczyn – Lida – Naliboki – Krewo – Brasław). Jego zdaniem ekspansja słowiańska rozpoczęła się później, niż wskazują inni badacze, tj. w wieku VIII–XIV, a bałtyckie wyspy na zdominowanym przez Słowian terytorium istniały nawet do wieku XII–XIII (Zinkevičius 1998: 54, 55; Зинкявичюс 1996: 38). Liczne wykopaliska archeologiczne a także sposób pochówku przekonują, że ludność słowiańska była obecna nad dolną Dźwiną od końca X – początku XI w. (Штыхаў і ін. 2000: 146–148).

Migracje ludności w kolejnych stuleciach wynikały z szeregu aspektów, m.in. wojen, epidemii czy klęsk nieurodzaju. Na przykład w XII wieku Ruś Kijowska, osłabiona licznymi wojnami, znacząco osłabła, stając się celem ekspansji państwa litewskiego (późniejszego Wielkiego Księstwa Litewskiego). W II poł. XVII wieku z kolei północne ziemie Rzeczypospolitej zostały znacząco spustoszone, umożliwiając ekspansję ludności z ziem białoruskich. Okres WKL i I Rzeczypospolitej to także czas uformowania się dialektów białoruskich i języka starobiałoruskiego. O ile w odniesieniu do czasów istnienia księstwa połockiego i podległych mu Hercyki i Kukenojsu należy mówić o dialekcie krywickim (będących załączkiem późniejszego północno-wschodniego dialektu języka białoruskiego), to w przypadku czasów WKL i I Rzeczypospolitej można mowę miejscowej ludności pochodzenia słowiańskiego nazwać językiem starobiałoruskim lub też w przypadku ludności wiejskiej – gwarami białoruskimi.

Jak pokazują powyżej przedstawione badania naukowców, w okresie do rozbiorów Rzeczypospolitej, w zasadzie nie można mówić o osadnictwie białoruskojęzycznym na ziemiach łotewskich w odniesieniu do ludności wiejskiej. Kontakty Witebska i Połocka oczywiście miały miejsce – był to handel z wykorzystaniem rzeki Dźwiny, kupcy działający w miastach hanzeatyckich, w tym w Rydze itd. O ile sławizacja ziem postępowała systematycznie, to nie wykraczała ona poza granice współczesnej Białorusi.

XIX wiek – I wojna światowa

W odniesieniu do samych ziem łotewskich o większej migracji ludności białoruskojęzycznej możemy mówić dopiero w połowie wieku XIX. Przynależność administracyjna do jednej guberni witebskiej (nazywanej też białoruską), kiepskie warunki życia, zniesienie prawa pańszczyźnianego (1861) i wybudowanie kolei żelaznej z Witebska do Dyneburga sprzyjały migracjom ludności w II poł. XIX i na początku XX wieku. Na początku wieku XIX Bałtowie stanowili około 90% ludności na ziemiach łotewskich, a pod koniec stulecia tylko 68%.

Migracja następowała w dwóch kierunkach, z jednej strony osoby białoruskojęzyczne przemieszczały się do Łatgalii, z drugiej strony wiek XIX to także pojawienie się łotewskich

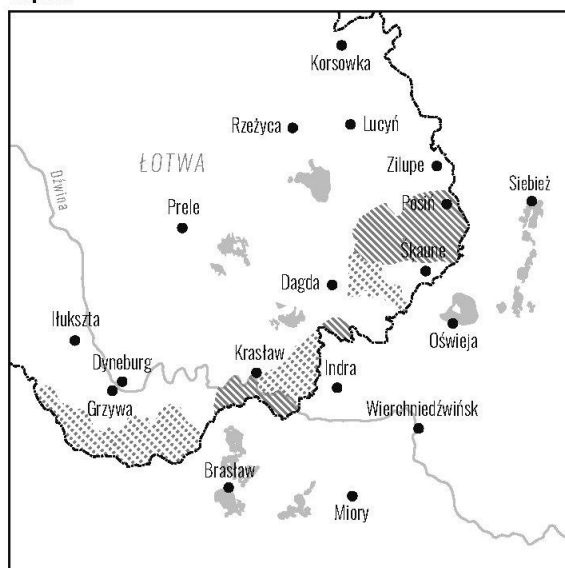
kolonii w guberni mińskiej, mohylewskiej i witebskiej (więcej zob. Кикуге 2018). Najwięcej osób białoruskojęzycznych osiedlało się w granicach guberni witebskiej, o wiele mniej w guberni kurlandzkiej. W przypadku osób przybywających do guberni witebskiej (Łatgalia) była to w większości ludność pochodzenia wiejskiego i osiedlająca się przy granicy białorusko-łotewskiej – okolice Posinia, Šķaune, Dagdy, Krasławia (por. Mapa 1). Dokładne określenie migracji w połowie XIX wieku jest utrudnione, co wynikało m.in. z faktu, że kategoria taka nie pojawiała się w oficjalnych dokumentach i publikacjach. Na przykład w odniesieniu do wieku XVIII i początku XIX autorzy *Słownika geograficznego królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* wspominają głównie o Polakach i Niemcach w odniesieniu do interesującego nas obszaru, chociaż pojawia się termin „polsko-inflanccy Rusini: rzeka Zylupie zwana [...] u polsko-inflanckich Rusinów Sinią lub Sieniuchą [...], czy w odniesieniu do roku 1880: *ludność miejska składa się tu z Polaków, Rusinów, Żydów, Rosyan, i małej ilości Niemców, wiejską zaś stanowią głównie łotewscy włościanie i polscy właściciele dóbr [...]. Pomiędzy Łotyszami sporadycznie rozsiąni są: Estowie, Litwini, starowiercy-Rosyanie, Rusini i Polacy-włościanie*. Autorzy zwrócili również uwagę, że Rusini byli w przeważającej większości wyznania katolickiego (SGKP III: 279, 282, 283). Można założyć, że pod terminem „Rusini” kryły się osoby białoruskojęzyczne bowiem autorzy *Słownika geograficznego* wyróżniali dodatkowo kategorię Rosjan i starowierców-Rosjan. Wprawdzie wspomina się o Rusinach mieszkających w miastach, ale Łatgalię charakteryzowały w tamtym okresie głównie wsie i niewielkie miasteczka – największe z miast, jak Rzeżycza np. w 1852 roku liczyła 1340 mieszkańców a Dyneburg w 1860 roku – 13.000. Znaczący przyrost ludności w Łatgalii, w tym za sprawą migracji, nastąpił dopiero w II poł. XIX wieku. O Rusinach pod koniec XIX wieku pisał również Gustaw Manteuffel: *znajdują się tylko na pograniczu Siebieskiego i Dryzieńskiego powiatu, a mianowicie w dobrach Landskorona, Posiń i ich okolicach* (Manteuffel 1879: 48).

Jak podaje grodzieński historyk Andrzej Tichomirow, opierający się na statystykach z połowy XIX wieku, Białorusini stanowili już znaczący odsetek ludności Łatgalii. W powiecie lucyńskim było to 20,6% miejscowej ludności (14.031 osób, z czego Białorusini-katolicy 4262 i Białorusini-prawosławni 9.763), w powiecie rzeżyckim 18,1% (16.186 osób, z czego 445 Białorusinów-katolików i 15.741 Białorusinów-prawosławnych) oraz w powiecie dźwińskim 6,9% (7617 osób, 2094 Białorusinów-katolików i 7523 Białorusinów-prawosławnych) (Tichomirow 2005).

Z jednej strony była to ludność przede wszystkim pochodzenia wiejskiego, z drugiej strony przybyła głównie z ziem pogranicznych. Spory odsetek ludności białoruskiej na ziemiach dawnych Inflant Polskich wykazał także I spis carski z 1897 roku (*Первая всеобщая* 1897). Według danych carskich w powiecie lucyńskim Białorusini stanowili 20,5% z 128,5 tys. mieszkańców, w powiecie rzeżyckim 5,4% z 136,4 tys., a w powiecie dźwińskim 13,8% z 237 tys. mieszkańców.

Znając metody administracji carskiej stosowane przy spisach ludności można założyć, że zdecydowana większość wspomnianej powyżej ludności była białoruskojęzyczna lub dwujęzyczna białorusko-polska.

Mapa 1.

Mniejszość białoruska na ziemiach łotewskich pod k. XIX w.

Źródło: *Latvijas vēstures atlants*, Rīga 2005, s. 28

* współczesne nazwy miejscowości w języku polskim

Mapa 1. Rozmieszczenie ludności białoruskiej pod k. XIX wieku (źródło: M. Jankowiak, *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie*, Praha 2018, s. 25)

Ludność białoruskojęzyczna osadzała się również w guberni kurlandzkiej. Herbert von Bienenstamm określił ich liczbę w odniesieniu do lat 60. XIX wieku na około 700 osób, przede wszystkim chłopów przynależących do Kościoła unickiego. Aleksander Fedorowicz Rittich podawał z kolei, że w 1867 roku Białorusinów w powiecie ilukszańskim było 6823. Należy jednak podkreślić, że w odniesieniu do tamtego okresu trudno było jednoznacznie przypisać ludność katolicką do jednej czy drugiej narodowości, a likwidacja Kościoła unickiego przez Moskwę także dawała możliwość manipulowania przy danych statystycznych (Janicki 2011: 341, 342). Jak pisze w swojej książce historyk, spora część ludności przyjeżdżała w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia.

Migracji ludności sprzyjała przede wszystkim przynależność administracyjna Witebszczyzny i Łatgalii do jednej guberni, to samo prawo i brak realnej granicy państwowej, chociaż granice naturalne stanowiły niewątpliwie poważną przeszkodę – np. rzeka Dźwina.

Wspomnienia o tych czasach zachowały się np. w wypowiedziach najstarszego pokolenia moich respondentów. Ich rodzice i dziadkowie opowiadali np. o najmowaniu się do pracy „u panów”, których posiadłości były kilka czy kilkanaście kilometrów dalej, tj. po drugiej stronie przyszłej granicy:

[W czasach carskich] panowie nadal tam mieszkali, w miejscu, w którym stał ten zniszczony kościół, byli to panowie i ziemia, oni mieszkali tutaj, a tam, w pobliżu rzeczki, wieś nazywała się Garańi i tam był dwór. Byli tam panami i bogaci [byli]. Byli [to] z pewnością polscy panowie, jak mówiono. Nawet nie pamiętam, to było bardzo dawno temu, nie za moich czasów. To moja mama i tata dobrze to zapamiętali, są starsi, moja mama urodziła się w piątym roku [tj. 1905] i chodzili pracować u panów¹ [K 1926 Pasiene]².

Okres międzywojenny

Wraz z powstaniem niepodległego państwa łotewskiego w 1918 roku znacząco zmieniła się sytuacja dla ludności pogranicznej. Przede wszystkim pojawiła się granica administracyjna, strzeżona przez pograniczników. Odnosiło się to głównie do terytorium granicznego z Białoruską i Rosyjską SRR. Aż do czerwca 1940, kiedy Łotwa została zajęta przez Związek Sowiecki, przekraczanie tej granicy było nielegalne i groziło poważnymi konsekwencjami (więcej o granicy zob. Jankowiak 2022). Tak przekraczanie granicy Łotwy z Białoruską SRR wspomina jedna z moich rozmówczyń:

Urodziłam się w [sowieckiej] Białorusi. Na granicy była Łotwa i nie wolno nam [było] jechać na Łotwę. Nie podjeżdżaj blisko Łotwy! Ponieważ są wrogami! A moja mama była Białorusinką [z Łotwy] i bardzo chciała jechać do swojej ojczyzny. I wreszcie granica się otworzyła [w czasach sowieckich] i chwala Bogu. Moja mama pochodziła z Łotwy, a tata był Białorusinem [ze wschodniej Białorusi]. A ona [moja mama] spokojnie pojechała do tej Łotwy, granica jest niedaleko, żeby przywieźć trochę soli. Bo bez soli nie ugotujesz szczawiu. Tam dostała tę sól i musiała wracać do domu po ciemku, żeby nikt jej nie zauważył, ale i tak pojechała na Łotwę po sól [K 1927 Śkąune].

Przekraczanie granicy białorusko-łotewskiej w tamtym okresie było bardzo niebezpieczne i wśród opowieści respondentów są wspomnienia o tym, że ktoś z rodziny czy sąsiadów przeszedł na stronę sowiecką i już nigdy więcej go nie zobaczono. Osoby z Łotwy

¹Rodzice rozmówczyńi pochodzili z wioski po białoruskiej stronie granicy i chodzili na prace zarobkowe „do panów” na stronę łotewską.

² Wszystkie wypowiedzi zostały przetłumaczone z gwary białoruskiej na język polski. Skrótory oznaczają kolejno M/K – mężczyzna, kobieta, 1926 – rok urodzenia, Pasiene – nazwa miejscowości.

zazwyczaj były uznawane za wrogów ZSRR i szpiegów, za co rozstrzeliwano, a w lepszej sytuacji zsyłano np. na Syberię. Łotysze również strzegli swojej granicy bardzo dokładnie:

Podczas rządów [Karlisa] Ulmanisa było bardzo ciężko, mieliśmy zakazane nawet pracować w pobliżu granicy, bardzo ciężko. Białorusini obserwowali tam, a tutaj Łotysze [K 1932 Šķaune].

Migracja z Białorusi Wschodniej nie miała zatem realnie miejsca. Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku ludności zamieszkującej północne ziemie II Rzeczypospolitej. Wiele osób z pobliskiej Braślawszczyzny i Miorszczyzny jeździło na Łotwę na prace zarobkowe. Były to jednak osoby posiadające polskie dokumenty i zazwyczaj podające narodowość polską choć na co dzień posługujące się często gwarą białoruską. Historyk Jerzy Grzybowski tak opisuje to zagadnienie w swojej monografii:

Interesującym zagadnieniem jest struktura regionalna i społeczno-zawodowa polskiego wychodźstwa w państwach bałtyckich. Ruch emigracyjny na Łotwę w pierwszych latach swojego istnienia miał charakter wybitnie regionalny. W okresie 1928–1930 polscy emigranci zarobkowi w 100% pochodzili z województwa wileńskiego³. [...] W 1931 r. z Wileńszczyzny pochodziło 82,4% spośród wszystkich polskich emigrantów sezonowych na Łotwie. W latach trzydziestych ponad 71% ogółu emigrantów z województwa wileńskiego, którzy w 1931 r. wyjechali za granicę, stanowiły osoby, które udały się do prac sezonowych na Łotwę. [...] Przez pierwsze kilka lat rekrutacją objęto tylko powiat braślowski. Z czasem rozszerzyła się ona na całe województwo wileńskie. Robotnicy sezonowi przeważnie pochodzili z powiatów nadgranicznych: braślowskiego, dziśnieńskiego, święciańskiego i postawskiego.

Historyk podaje w swojej monografii dane statystyczne, zgodnie z którymi z powiatu braślowskiego na Łotwę przyjechało w 1928 roku 365 osób, w 1931 – 3918, w 1933 – 2894, 1935 – 5884, a w 1938 – 2610 osób (Grzybowski 2021: 156–160).

Migracja zarobkowa z lat 30. XX wieku zachowała się także w pamięci moich najstarszych respondentów, tak ją wspomina mieszkaniec Przydrujska:

I napracowałem się [w życiu], ja pracowałem na Łotwie, trzydziesty siódmy i trzydziesty ósmy, dwa lata przepracowałem na Łotwie u gospodarzy, jako robotnik, za pracę, za pracę [jeździłem], czysto tak, żeby zarobić. U nas [w Polsce koło Mior] tak nie było, taniej było u panów, mało płacili, a ja otrzymywałem tysiąc latów od gospodarza na Łotwie [...]. Janas jego nazywali, ot, tego gospodarza [...] u nich takie gospodarstwa były, nie jak wsie u nas, a gospodarstwa, chutory takie. Takie większe, ziemi po 50 czy po 60 hektarów, gospodarze trzymali po 2 po 3 robotników. Bardzo dobrze płacili [M 1920 Przydrujsk].

---

³ W granicach województwa wileńskiego znajdowała się także Braślawszczyzna i Miorszczyzna, czyli regiony znajdujące się przy granicy z Łotwą.

Dane statystyczne, pochodzące z oficjalnych spisów ludności międzywojennej Łotwy, pokazują znaczący odsetek ludności białoruskiej w tym kraju – w roku 1920 było to 75 tys. Białorusinów, w 1925 – 38 tys. a w 1935 – 26,8 tys. Poza migracją zarobkową z ziem II Rzeczypospolitej należy mówić przede wszystkim o migracji wewnętrznej – wiele osób wyjeżdżało z biedniejszej Łatgalii do zachodnich regionów Łotwy. Tak prace u bogatszych łotewskich gospodarzy wspomina mieszkanka Posinia:

Ojciec zmarł wczesnie i zostaliśmy sami. Harowaliśmy, chutor był, osiem hektarów, no i jeszcze kilka tam sotek ziemi. Harowaliśmy sami, ja najstarsza spośród braci. Wyjeżdżaliśmy i do Rygi, i za Rygę, w Zemgalii, w Widzeme tam, robiliśmy, na sezon, na lato, ktoś pasł krowy, ktoś przy torfie. Brat był chory, tak i ja harowałam, i siałam [na polu] i kosiłam i wszystko [robiłam]. A potem przyszli Rusczy [K 1928 Posiń].

Okres Łotewskiej SRR

Pod koniec II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu wiele osób przybywało na ziemię łotewskie ze wschodniej Białorusi oraz Pskowszczyzny po jedzenie. Ze wspomnień moich współromówców wynika, że o ile ludność zamieszkującą po łotewskiej stronie granicy Niemcy traktowali względnie łagodnie, to osoby po drugiej stronie granicy już nie – wsie na Brasławszczyźnie czy Miorszczyźnie były często nachodzone przez Niemców czy oddziały SS, miejscową ludność rozstrzeliwano, a wsie palono. Najgorzej sytuacja wyglądała na przygranicznych terenach po stronie Białorusi Wschodniej i Pskowszczyźnie – tam miejscowa ludność była traktowana najgorzej przez okupanta. Poziom strat widać chociażby na dzisiejszych mapach – o ile w okolicach Brasławia czy Mior znajduje się wiele wsi, to już w okolicach Bigosowa czy Oświei jest pusto. Tak uchodźców ze wschodniej Białorusi i Rosji wspomina mieszkanka Posinia:

[Po wojnie] z Rosji przychodzili więcej, no, prosili o wszystko, bo tam wszystko [u nich] było spalone. Przychodzili do nas i my im pomagaliśmy, dawaliśmy to przenocować, to prosili jedzenia, czy ubranie, to dawaliśmy co u nas było. No za dużo nie było, sami biednie żyliśmy [K 1928 Posiń].

Przynależność Łotwy do Związku Sowieckiego zmieniła sytuację – granice przestały istnieć, a miejscowa ludność mogła poruszać się bez większych przeszkód. Lata powojenne to ogromny wzrost liczby Białorusinów na Łotwie, których w 1959 było 61,6 tys., w 1970 – 94,9 tys. a w 1989 roku aż 119,8 tys. Wielu z nich jechało do miast do powstających zakładów przemysłowych, fabryk oraz też do pracy np. w wojsku. W przypadku ludności wiejskiej i pogranicznej były w zasadzie trzy główne powody migracji – podniesienie standardu życia, praca w nowo powstających kolchozach oraz śluby.

Na ziemi dawnych Inflant Polskich przybywały przede wszystkim osoby z terenów przygranicznych. Ludność chłopska znajdowała pracę w nowo powstających kolchozach (rejon krasławski), ponadto otrzymywała dokumenty, kawałek ziemi, dom czy mieszkanie

w bloku⁴. Była to pierwsza fala migracji, mająca miejsce w II poł. lat 40. XX wieku oraz w latach 50., pozostałe fale to głównie lata 60. i 70. W kolejnych falach ludzie przyjeżdżali do Łatgalii podejmować pracę w przemyśle ciężkim (Dyneburg, Rzeżyca, Lucyn, Krasław), leśnym (Dagda, Krasław) oraz włókienniczym i spożywczym (Krasław, Dagda, Rzeżyca, Lucyn) (Jankowiak 2009: 272).

Tak powód swojego przyjazdu wspominali moi informatorzy:

U nas było kiepsko. Nie było ziemi, wiele dzieci w rodzinie. Tutaj dawali po 50 srotek ziemi, robotę w kolchozie, chatę [K 1923 Gaisieli].

A my przyjechaliśmy dlatego, że u nas kolchozy były bardzo biedne. Nie płacili. Pracowałam razem z tatą, tata był koniuchem, a ja pracowałam każdy dzień, bez weekendów i w niedziele. I my dostawaliśmy, to na stare pieniądze, 600 rubli na dwóch. I trzeba było żyć z [swoich] rąk i ziemi tylko. Za co kupisz chleb? Tutaj [na Łotwie] było lepiej. Pierwsze dwa lata też było ciężko, ale potem stało lepiej. Do pracy chodziliśmy tutaj niedaleko, bardzo dobrze [było] [K 1927 Wechorne].

Większość moich respondentów, pochodzących z miejscowości przygranicznych, przyjechało pracować do nowo powstałych kolchozów bądź też w celach matrymonialnych. Nierzadko zdarzało się, że współmałżonek po ślubie przejechał kilka czy kilkanaście kilometrów na północ i w 1991 roku okazało się, że znajduje się w niepodległej już Łotwie, która kontroluje granice z Białorusią.

Lata niepodległej Łotwy

W 1991 roku Łotwa odzyskała niepodległość i ponownie pojawiła się strzeżona przez pograniczników granica, szczególnie po akcesji Łotwy do NATO i Unii Europejskiej. Swobodne przemieszczanie się z Białorusi do Łotwy nie było już możliwe. Od 30 lat następuje systematyczne wyludnianie wsi w południowo-wschodniej Łotwie, a młodzież wyjeżdża w poszukiwaniu lepszego życia i pracy do Dyneburga, Rygi lub też poza Łotwę – najczęściej celem jest Skandynawia, Wielka Brytania oraz Irlandia. Kolejne spisy ludności Łotwy pokazują zmniejszającą się liczbę Białorusinów – w 1992 roku – 117,2 tys., w 2000 – 97,1 tys., w 2005 – 88,3 tys. a w 2017 r. – 64,3 tys.

W przypadku ludności wiejskiej po białorusku rozmawia najstarsze pokolenie urodzone przed II wojną światową, co oznacza w krótkiej perspektywie (kilku lub maksymalnie kilkunastu lat) naturalny koniec migracji osób białoruskojęzycznych. W przypadku ludności miejskiej językiem białoruskim od dziesiątków lat posługuje się tylko bardzo wąska grupa inteligencji i działaczy społeczno-kulturalnych.

Podsumowanie

Związki białorusko-łotewskie sięgają odległego średniowiecza, kiedy to plemię Krywiczów powstało na dawnym substracie bałtyckim. Przez całe stulecia następowała

---

⁴ W pierwszych latach po wojnie w Białoruskiej SRR ludność wiejska nie miała paszportów, dokumenty otrzymywali dopiero po przybyciu do Łotewskiej SRR

powolna sławizacja ziem białoruskich, jednak do poł. XIX wieku możemy mówić o zwartym osadnictwie bałtyckim, które sięgało nieco na południe od współczesnej granicy z Białorusią. Znaczące zmiany nastąpiły dopiero w II poł. XIX wieku, kiedy ludność białoruskojęzyczna emigrowała na północny-zachód. O ile przemieszczanie się ludności w tym okresie należy wiązać przede wszystkim z administracyjną przynależnością do jednej guberni, uwarunkowaniami ekonomicznymi, ale też głodem, epidemiami i zawieraniem małżeństw, to wielka migracja po II wojnie światowej w dużej mierze była wywołana polityką ZSRR, kiedy to władze w Moskwie nie tylko dążyły do szybkiej industrializacji Łotewskiej SRR, ale również aktywnie sterowały polityką narodowościową i migracjami w celu uzyskania wymiernych korzyści politycznych.

Analizując migracje tylko osób białoruskojęzycznych, a nie wszystkich ludzi deklarujących narodowość białoruską, należy podkreślić przede wszystkim jej wiejski i pograniczny charakter. Przemieszczanie się osób posługujących się gwarami białoruskimi na ziemię łotewskie miało charakter bardziej masowy w dwóch okresach – od połowy XIX wieku do I wojny światowej oraz w okresie Łotewskiej SRR (1945–1991). W odróżnieniu od emigracji miejskiej (Ryga, Dyneburg, Lipawa i inne miasta), która zazwyczaj była rosyjskojęzyczna i ukierunkowana na pracę w przemyśle, służbach mundurowych czy edukację, ludność wiejska z miejscowości przygranicznych przyjeżdżała do powstających kołchozów, sowchozów oraz w celach matrymonialnych.

Liczbę ludności posługującej się gwarą białoruską ocenia się na kilkadziesiąt osób i są to przedstawiciele najstarszej generacji urodzonej w latach 20., 30. i częściowo 40. XX wieku (por. Jankowiak 2020: 105–111). Uwzględniając nie tylko sytuację migracyjną, ale przede wszystkim zapaść demograficzną tej części Łotwy oraz brak perspektyw na szersze otwarcie granic na migrację zarobkową z Białorusi, należy stwierdzić, że w najbliższym czasie dawna migracja białoruskojęzyczna na analizowanych ziemiach przestanie istnieć. Wieloletnie badania terenowe autora pokazały, że następuje powolna, ale systematyczna lettyzacja i rusyfikacja pogranicznych miejscowości zamieszkiwanych niegdyś masowo przez ludność białoruskojęzyczną.

Literatura:

- Apine I., 1995, *Baltkrievi Latvijā*, Rīga.
- Apine I., 2017, *Baltkrievu etnoss latvju zemē (līdz 1941). Priekšvēstures pētījumi, pirmais padomju gads*, [w:] sast. V. Hermanis, *Saprast Baltkrieviju*, Rīga, s. 30–38.
- Apine I., Volkovs V., 1998, *Slāvi Latvijā (Etniskās vēstures apcerējums)*, Rīga.
- Barszczewska N., 2018, *Bałtycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LXVI, s. 21–37.
- Bednarczuk L., 2010, *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millennium Lithuaniae MIX–MMIX*, Kraków.
- Grzybowski J., 2021, *Emigracja zarobkowa z Polski do Łotwy i Estonii w latach 1928–1939*, Warszawa.
- Janicki A., 2011, *Kurlandia w latach 1795–1915. Z dziejów guberni i jej polskiej mniejszości*, Gdańsk.

- Jankowiak M., 2008a, *Kilka uwag o czynnikach kształtujących tożsamość narodową mniejszości białoruskiej na Łotwie (na przykładzie rejonu kraślawskiego)*, [w:] red. A. Zielińska, A. Engelking, E. Golachowska, *Rodzina – Tożsamość – Język. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa, s. 69–93.
- Jankowiak M., 2008b, *Białorusini Łatgalii – autochtoni czy imigranci?*, „Acta Albaruthenica” 8, Warszawa 2008, s. 264–274.
- Jankowiak M., 2020, *Belarusian and its subdialects in Latvia: history, present day, perspectives*, „Linguistica Lettica” 28, s. 94–117.
- Jankowiak M., 2022, *Image of the Border in the memory of Belarusian-speaking inhabitants of south-eastern Latvia*, [w:] red. M. Jankowiak, K. Kascian, *In the shadow of other. Belarusian-Latvian relations from the past to nowadays*, Praha [w druku].
- Jēkabsons Ē., 2001, *Baltkrievi Latvijā 1918–1940. gadā*, „Latvijas Vēstures institūta žurnāls” 4(41), s. 104–133.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa-Kraków.
- Manteuffel G., 1897, *Inflanty Polskie poprzedzone krótkim rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant*, Poznań.
- Ochmański J., 1970, *Pogranicze litewsko-krywickie w epoce plemiennej*, „Przegląd Historyczny” LXI/2, s. 183–191.
- Riekstiņš J., 2005, *Colonization and Russification of Latvia 1940–1989*, [w:] *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupation 1940–1991*, Rīga, s. 228–242.
- Sahanowicz H., 2001, *Historia Białorusi do końca XVIII wieku*, Lublin.
- Safarewicz J., 1956, *Litewskie nazwy miejscowe na -iszki*, „Onomastica” II, s. 15–63.
- SGKP III: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1914, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa.
- Tichomirow A., 2005, *Struktura wyznaniowa i etniczna guberni witebskiej w pierwszej połowie lat 60. XIX wieku*, [w:] red. E. Skroboczek, *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi*, Grodno 2005.
- Zinkevičius Z., 1998, *The history of the Lithuanian language*, Vilnius.
- Зинкявичюс З., 1996, *Восточная Литва в прошлом и настоящем*, Vilnius.
- Кикутс Т., 2018, *Возникновение латышских колоний на белорусских землях*, [в:] *Латвия-Беларусь 1918–2018*, М. Королёв (гл. ред.), Минск, с. 18–43.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года*, Ст. Петербург.
- Пухляк О., 2010, *Славянская история Латвии. С древнейших времён до конца XVII века*, Рига.
- Свяжынскі У., 1999, *Балты й балцкія гаворкі ў старажытнай Беларусі*, „Кантакты і дыялогі” № 4, Мінск, с. 15–21.
- Шмидт Е., 2006, *Кривичи и латгалы (в свете археологических данных)*, [в:] *Беларусь і Латвія: адміністрацыйнае, сацыяльна-эканамічнае і культурнае ўзаемадзеянне ў Дзвінскім рэгіёне. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Разам на працягу стагоддзяў (беларуска-латышскія*

ўзаемадачынненні ў Дзвінскім рэгіёне)». *Віцебск 14-15 лістапада 2006 г.*, Мінск, с. 4–15.

Штыхаў Г., Лысенка П., Каробушкіна Т., Звяруга Я., 2000, *Усходнеславянскія саюзы плямён*, [w:] *Гісторыя Беларусі. Старажытная Беларусь*, пад рэд. М. Ермаловіча, Мінск.

Янковяк М., 2019, *Фармаванне ідэнтычнасці беларусаў Латвіі*, [w:] *Беларусь у эпоху геапалітычных і сацыяльных зрухаў новага і навейшага часу. Да 25-годдзя кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Мінск 22 лістапада 2019 г.*, Мінск, с. 85–89.

References:

Apine I., 1995, *Baltkrievi Latvijā*, Rīga.

Apine I., 2017, *Baltkrievu etnoss latvju zemē (līdz 1941). Priekšvēstures pētījumi, pirmais padomju gads*, [w:] Hermanis V. (red.), *Saprast Baltkrieviju*, Rīga, pp. 30–38.

Apine I., Volkovs V., 1998, *Slāvi Latvijā (Etniskās vēstures apcerējums)*, Rīga.

Barszczewska N., 2018, *Bałtycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LXVI, pp. 21–37.

Bednarczuk L., 2010, *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millennium Lithuaniae MIX–MMIX*, Kraków.

Grzybowski J., 2021, *Emigracja zarobkowa z Polski do Łotwy i Estonii w latach 1928–1939*, Warszawa.

Janicki A., 2011, *Kurlandia w latach 1795–1915. Z dziejów guberni i jej polskiej mniejszości*, Gdańsk.

Jankowiak M., 2008a, *Kilka uwag o czynnikach kształtujących tożsamość narodową mniejszości białoruskiej na Łotwie (na przykładzie rejonu krasławskiego)*, [w:] red. A. Zielińska, A. Engelking, E. Golachowska, *Rodzina – Tożsamość – Język. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa, s. 69–93.

Jankowiak M., 2008b, *Białorusini Łatgalii – autochtoni czy imigranci?*, „Acta Albaruthenica” 8, Warszawa 2008, pp. 264–274.

Jankowiak M., 2020, *Belarusian and its subdialects in Latvia: history, present day, perspectives*, „Linguistica Lettica” 28, pp. 94–117.

Jankowiak M., 2022, *Image of the Border in the memory of Belarusian-speaking inhabitants of south-eastern Latvia*, [w:] red. M. Jankowiak, K. Kascian, *In the shadow of other. Belarusian-Latvian relations from the past to nowadays*, Praha [in print].

Jēkabsons Ē., 2001, *Baltkrievi Latvijā 1918–1940. gadā*, „Latvijas Vēstures institūta žurnāls” 4(41), pp. 104–133.

Kikuts T., 2018, *Voznikovenye latyshskich koloniy na belorusskikh zemliakh*, [w:] *Latviya-Belarus' 1918-2018*, M. Koroliov (gl. red.), Minsk, pp. 18–43.

Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa-Kraków.

- Manteuffel G., 1897, *Inflanty Polskie poprzedzone krótkim rzutem oka na siedmowiekową przeszłość całych Inflant*, Poznań.
- Ochmański J., 1970, *Pogranicze litewsko-krywickie w epoce plemiennej*, „Przegląd Historyczny” LXI/2, pp. 183–191.
- Pervaya vseobshchiaya perepis' naseleniya Rossiyskoy imperii 1897 goda*, St. Peterburg.
- Pukhlyak O., 2010, *Slavyanskaya istoriya Latvii. S drevneyshikh vremion do konca XVII veka*, Riga.
- Riekstiņš J., 2005, *Colonization and Russification of Latvia 1940–1989*, [w:] *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupation 1940–1991*, Rīga, pp. 228–242.
- Sahanowicz H., 2001, *Historia Białorusi do końca XVIII wieku*, Lublin.
- Safarewicz J., 1956, *Litewskie nazwy miejscowe na -iszki*, „Onomastica” II, pp. 15–63.
- Shmidt E., 2006, *Krivichi i latgaly (v svete arkheologicheskikh dannyykh)*, [w:] *Belarus' i Latviya: administracyynaye, sacyyal'na-ekanamichnaye i kul'turnaye ūzayemadzeyanne ū Dzviniskim regiyone. Materyyaly Mizhnarodnay navukovay kanferencii «Razam na prasiagu stagoddziaŭ (belarуска-latyshskiya ūzayemadzeyanni ū Dzviniskim regiyone)». Vicebsk 14–15 listapada 2006 g.*, Minsk, pp. 4–15.
- Shtykhaŭ G., Lysenka P., Karobushkina T., Zvyaruga Y., 2000, *Uskhodneslavyanskiya sajuzy plyamion*, [w:] *Gistoryya Belarusi. Starazhytnaya Belarus'*, pod red. M. Yermalovicha, Minsk.
- SGKP III: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1914, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa.
- Svyazhynski U., 1999, *Balty i balckiya gavorki ū starazhytnay Belarusi*, „Kantakty i dyyalohi” № 4, Minsk, pp. 15–21.
- Tichomirow A., 2005, *Struktur wyznaniowa i etniczna guberni witebskiej w pierwszej połowie lat 60. XIX wieku*, [w:] red. E. Skrobocki, *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi*, Grodno 2005.
- Yankovyak M., 2019, *Farmavanne identychnasci belarusaŭ Latvii*, [w:] *Belarus' u epokhu geapalitychnyykh i sacyyal'nykh zrukhaŭ novaga i naveyshaga chasu. Da 25-goddzya Kafedry gistoryi Belarusi novaga Da 25-zoddzya Gistarychnaga fakul'teta Belaruskaga dzyarzhainaga ūniversiteta. Materyyaly mizhnarodnay navukova-praktychnay kanferencii. Minsk 22 listapada 2019 g.*, Minsk, pp. 85–89.
- Zinkevičius Z., 1998, *The history of the Lithuanian language*, Vilnius.
- Zinkjavichius Z., 1996, *Vostochnaya Litva v proshlom i nastojashchem*, Vilnius.